

Eenheid in veelheid

Vooroudercultussen en rituelen in Indonesië

Sedert de zeventiende eeuw was het huidige Indonesië een Nederlandse kolonie. Die heeft lang de namen Insulinde en Nederlandsch Oost-Indië gedragen. Echter in 1945, na afloop van de Japanse bezetting gedurende de Tweede Wereldoorlog, riep Soekarno de Republiek Indonesië uit, waarvan hij de eerste president werd. Pas in 1949 werd deze republiek door Nederland officieel erkend, met uitzondering van de westelijke helft van Nieuw-Guinea. Die werd pas in 1963 aan de Republiek Indonesië toegevoegd.

Indonesië, bestaat uit een archipel die gelegen is rond de evenaar, tussen de continenten Azië en Australië. Het land telt maar liefst 14.572 eilanden. De afstand tussen het westelijk gelegen Sabang (prov. Atjeh op Sumatra) en Merauke (prov. Papoea op Nieuw-Guinea) in het oosten, bedraagt circa 4800 kilometer. Uiteraard vertonen de diverse eilandculturen stilistische verschillen, maar er bestaan ook opmerkelijke overeenkomsten. Daarvan wordt een beeld gegeven op een tentoonstelling in het kader van de Europalia Indonesia, die voor de bezoekers een interessante ervaring zal zijn.

TEKST: **ARNOLD WENTHOLT**

Austronesische expansie

Ongeveer vijfduizend jaar geleden begon er vanuit Zuid-China een expansie die grote gevolgen zou hebben voor de culturen van Indonesië, de Filipijnen en delen van Melanesië, Micronesië en Polynesië. Vanwege de taalverwantschap heeft deze migratie de naam 'Austronesische expansie' gekregen. In de duizenden jaren die volgden en waarin die expansie zich verder naar het zuidoosten uitbreidde, kregen al die eilanden niet alleen te maken met wijzigingen in de landbouwmethoden, maar ook in de vooroudercultus. Vooral bij dit laatste werden de bestaande culturen en de daarmee samenhangende speciale rituelen, voor zover die aanwezig waren, ofwel naar de periferie verdrongen, danwel opgenomen in de bestaande tradities.

Een oeroude traditie

Het aangaan van een huwelijk is hiervan een voorbeeld, waarbij zo'n oude traditie zich tot op de dag van vandaag heeft kunnen handhaven. Een belangrijk ritueel daarbij bestaat namelijk uit de uitwisseling van bijzondere en soms kostbare voorwerpen, voorafgaande aan de eigenlijke huwelijksceremonie. Het aangaan van een huwelijk

is immers van oudsher de bevestiging van een alliantie tussen twee families, waarbij die van de bruid nog altijd de zg. 'koude' materialen, bestaande uit allerlei textiele goederen, aandraagt. De familie van de bruidegom levert op haar beurt de 'koude' voorwerpen, zoals de sieraden en objecten van metaal en wapens. De geschenken van beide families moeten op die manier niet alleen een waarborg vormen voor een gelukkig huwelijksleven, maar ook voor een productief en gezond bestaan.

In het oosten van het eiland Soemba, dat in de koloniale tijd Sandelhouteiland genoemd werd, werden en worden nog steeds, volgens een eeuwenoud procedé fraaie ikatdoeken gemaakt, waarin de zeer fijn geweven motieven verwijzen naar de status van de bezitter. Die vormen vaak ook een onderdeel van de bruidsschat. In vroegere tijd werden voorname gemeenschapsleden na hun overlijden in tientallen van deze doeken gewikkeld, die daarna mee het graf in gingen.

Overeenkomsten

Zoals reeds werd gesteld, zijn de onderscheidende culturen van de Indonesische eilandengroep mede

links

Borneo, Kayan complex, houten aangezichtsmasker, 'hudo', waarin de boven- en onderwereld in de vorm van respectievelijk een neushoornvogel en een hond-draak zijn verenigd.

gevormd door die gezamenlijke Austronesische achtergrond. Bijzondere en prestigieuze objecten, zoals een bronzen urn uit de late bronstijd, laten zien dat sommige archaische motieven, zoals de dubbele spiralen, een lange traditie kennen. Dergelijke motieven worden bij meerdere eilandculturen aangetroffen en kunnen dan een soort eerbetoon vormen aan de inmiddels vaak mythisch geworden voorouders die ooit van overzee kwamen. Opmerkelijk zijn daarbij de overeenkomsten bij sieraden, zoals die aangetroffen worden bij culturen in geografisch zeer verspreid liggende gebieden. Zo is bijvoorbeeld de marangga uit West-Soemba in principe een ornament dat op verscheidene eilanden van de archipel in gebruik was en soms nog is. Naast het verlenen van een bepaalde status aan degene die het op de borst droeg, had dit ornament ook een zinnebeeldige waarde. De over elkaar gedraaide platen omsluiten in het midden een ovale vorm. Deze vormt de symbolische weergave van het vrouwelijk geslacht.

links

Bronzen urn of vaas uit de late bronstijd; opvallend is ook hier de prominente spiraalvorm.

Vooroudercultus

Uiteraard is ook de vruchtbaarheid een veel voorkomend thema, dat op velerlei wijze is weergege-

De cultuur van de Indonesische archipel vertoont naast grote onderlinge verschillen ook opmerkelijke overeenkomsten. Dat laatste is te danken aan een vijfduizend jaar oude gezamenlijke achtergrond.

ven. Op de Molukken, met name op de zuidwestelijke eilanden, waar de familieverbanden via de moeder verliep, kwamen vrouwelijke voorouderfiguren voor, die voorzien van florale motieven werden afgebeeld. Op die manier verwezen ze op een symbolische wijze naar de natuur, de bron van voedsel en leven.

Ook kwam in Indonesië de vooroudercultus veelvuldig voor. Die mythische voorouders, of ze nu veraf of nog dichtbij in de tijd staan, werden geëerd met offers en ceremonies. Zij waren immers de schenkers van het leven. Van hen kwam de adat, oftewel het pakket aan voorschriften wat betreft de omgangsvormen, de leefregels en de traditionele gebruiken, waaraan iedereen in een gemeenschap zich diende te houden.

Die cultus uitte zich eveneens in monumentale sculpturen, die de voorouders weergaven. Ze stonden op een ceremoniële plek in of nabij het centrum van een dorp en daardoor werd hun voortdurende aanwezigheid door hun nakomelingen ervaren. Naast deze stenen of houten beelden, werden er bij diverse Indonesische volken ook kleinere voorouderbeeldjes gesneden voor persoonlijk gebruik. In amuletvorm konden ze meegenomen worden bij als riskant ervaren tochten.

Feesten van verdienste

Van oudsher bepaalt de elite in een samenleving, ook in die van een dorp, allerlei zaken en treedt regelend op bij onderlinge geschillen. Die macht is echter niet altijd vanzelfsprekend. Bij grote feesten, die eens in de zoveel jaren plaatsvonden, werd traditioneel de vooraanstaande positie van de elite gedeeld met de gehele dorpsgemeenschap. Deze zogenaamde feesten van verdienste, vormden bij uitstek een gelegenheid om het prestige te verhogen. In sommige gemeenschappen kwam dat tot uitdrukking door de horens van een aantal waterbuffels, die speciaal voor deze feesten waren gedood, als embleem aan de gevel van een huis op te hangen.

Deze feesten van verdienste waren ook aanleiding om stenen gedenknaalden, een soort menhirs, op te richten. Deze cultus is wel in verband gebracht

met een megalithische cultuur, maar veel van deze monumenten zijn van vrij recente datum. Nias, een eiland voor de westkust van Sumatra, kent een dergelijke cultuur, en monumentale voorouderbeelden werden hier tot kort geleden op dorpspleinen opgericht. Deze doorgaans kalkstenen herinneringsbeelden stellen mythische voorouders voor, maar ze kunnen ook een ode zijn aan nog levende vooraanstaande leden van de gemeenschap.

Een mooi en zeldzaam voorbeeld is een moederfiguur die haar kind aan de borst houdt. Hoewel het hoofd ontbreekt, kan op grond van haar vele sieraden opgemaakt worden dat ze een vooraanstaand lid van de gemeenschap moet zijn geweest. De vruchtbaarheid komt in dit geval tot uitdrukking doordat ze haar nageslacht draagt.

Tijdens de zogenaamde sowasafeesten, droeg de adel nieuwe gouden sieraden, die gemaakt waren uit gesmolten oude exemplaren. De symboliek hiervan was de vernieuwing, een noodzakelijkheid om in een nieuwe levensfase te geraken. Het goudgehalte werd bepaald door de status van de drager. De vormgeving gaf uitdrukking aan de kosmische eenheid, die die vernieuwing mogelijk moest maken.

Vruchtbaarheid

Bij verscheidene Batakvolken in Noord-Sumatra werden om de vruchtbaarheid te verzekeren, beelden gemaakt van een voorouderpaar. Ze dienden de voortzetting van het leven te bevorderen. Zo'n voorouderpaar bestond niet uit willekeurig gekozen figuren, maar ze stelden de stichters van de clan (marga) voor. Het waren dus de belangrijkste voorouders tot wie men zich kon wenden. Een dergelijk paar werd aangeduid met debata idup, waarbij debata afgeleid was van het Sanskriet devata, dat 'god' betekende en idup 'leven'. De betekenis van deze woorden geeft duidelijk aan hoe de Batak tegen de stichters van hun clan aankeken.

Dit type beelden werd in het clanhuis op een prominente plek op een draagbalk geplaatst of aan echtparen, die moeite hadden bij het verwekken van kinderen, 'uitgeleend'.

Animisme

Grote ceremoniën, die soms een behoorlijke tijd in beslag namen, waren in de animistische eilandculturen van levensbelang om zich te vernieuwen en om de oude cyclus tot voltooiing te brengen. Bij het animisme wordt uitgegaan van het bestaan van goede en kwade geesten, die kunnen huizen in bomen of dieren en goedgestemd moeten worden door het brengen van offers of het houden van rituelen. Zo resulteerde bij de Dayakgroepen langs de Boven-Mahakam op Borneo, het einde van de oogst in een nachtelijk feest dat uren in be-

boven

Sumba, verguld zilveren hanger, marangga, hanger in de vorm van een geabstraheerd vrouwelijk geslacht.

onder

Nias, gouden hoofdsieraad gedragen door priestersessen en adellijke vrouwen, florale motieven overheersen in dit uitzonderlijk vormgegeven sieraad.

rechterpagina links

Leti, beeld van een hemelgodheid, de hemelgodheid is hier centraal weergegeven te midden van een bootvorm; spiralen en florale motieven overheersen naast geometrische.

rechterpagina rechts

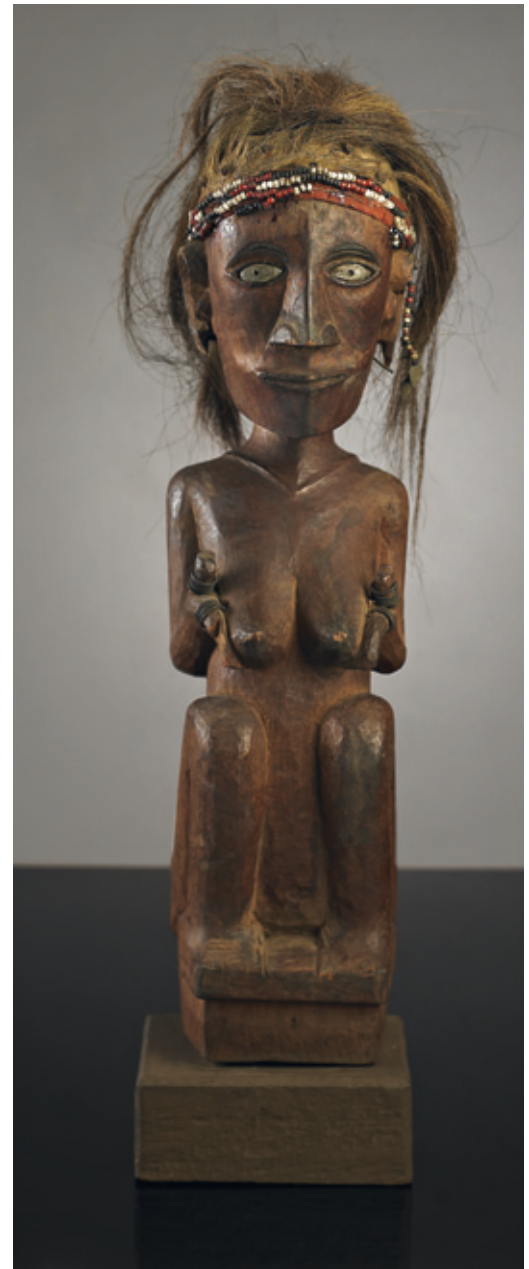
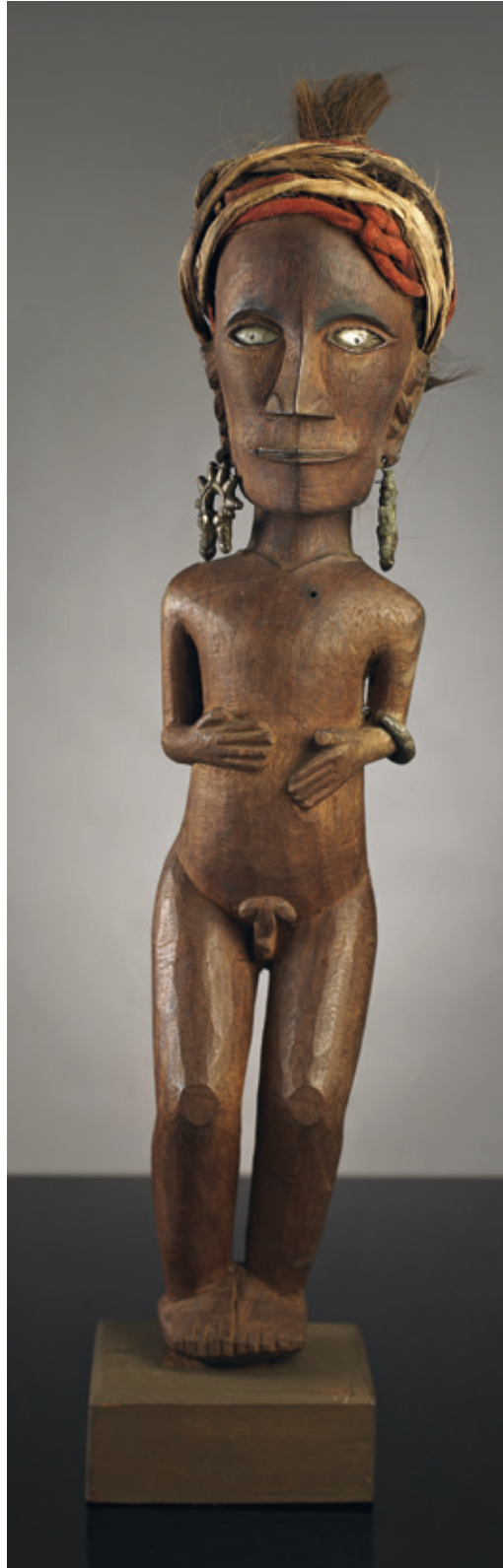
Tanimbar, houten voorouderaltaar, tavu, in de vorm van een gestileerd antropomorf figuur, opgebouwd uit florale motieven, dubbelspiralen en twee hanen als embleem.

slag nam en waarbij de mannen maskers droegen die bepaalde geesten vertegenwoordigden. Zowel scherts- als serieuze maskers werden naast elkaar gedragen, waarbij het Hudomasker het belangrijkste was. Bij dit masker kwamen de bovenwereld, gesymboliseerd door een neushoornvogel, en een draak die de onderwereld en de vruchtbaar-

heid vertegenwoordigde, bij elkaar.

Bootsymboliek

Deze twee werelden werden ook in de rituele sculpturen van de zuidelijke eilanden van de Molukken op een bijzondere wijze bij elkaar gebracht. Dat leidde tot monumentale beeldhouwkunst. Op de zuidwestelijke eilanden werd de hemelse godheid als een op een paal gezeten, hurkende mannelijke figuur voorgesteld, in het midden van een bootvormig ornament. Dergelijke palen werden in het rituele dorpscentrum op een scheepvormig stenen podium geplaatst en symboliseerden de relatie tussen de hemelse godheid en moeder aarde. Deze laatste werd als een schip voorgesteld. Het kosmische huwelijk tussen de hemelse godheid en moeder aarde moest garant staan voor de harmonie. Bij verstoring daarvan, bijvoorbeeld in de

rechts

Batak houten voorouderpaar, debata idup, beide figuren zijn met sieraden weergegeven en dragen de 'heilige' kleuren rood, wit en zwart; metaal, plantenvezel, glaskraal.

vorm van epidemieën of misoogsten, diende er een vernieuwing plaats te vinden van het bestaande, om zodoende tot een herstel te komen.

Die boot staat overigens ook symbool voor de gemeenschap zelf en die bootsymboliek komt eveneens in het oostelijke deel van Indonesië voor, maar dan in de naamgeving van huisonderdelen.

Het gemeenschapsaltaar

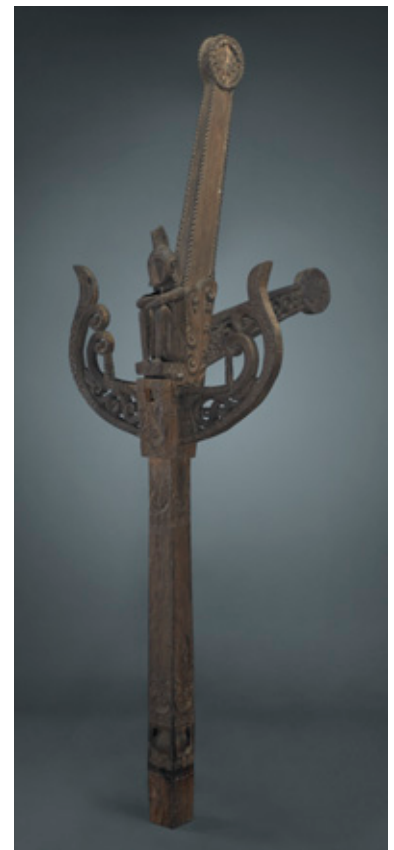
De relatie tussen de verre, mythische voorouders en hun levende nakomelingen, wordt op Tanimbar, in het zuidoosten van de Molukken, teruggevonden in de vorm van een tavu, het gemeenschapsaltaar. In feite is dit een plankvormige constructie, waarin een geabstraheerde mensfiguur herkend kan worden. Centraal geplaatst in het clanhuis, schraagt hij de constructie. De vele florale motieven en spiralen, die men ook elders tegenkomt, verwijzen naar de vruchtbaarheid en vormen eveneens een verwijzing

naar de oorsprong.

Tavu betekent eigenlijk 'bron' of 'stam'. Dat houdt in zekere zin een verwantschap in met de urn uit de late bronstijd, die immers met spiralen en driehoeken-motieven die eveneens geïnterpreteerd kunnen worden als oorsprongssymbolen en in vele Austro-nesische culturen voorkomen - versierd is.

Bij verscheidene Batakvolken in Noord-Sumatra werden om de vruchtbaarheid te verzekeren, beelden gemaakt van een voorouderpaar. Ze dienden de voortzetting van het leven te bevorderen.

Meer weten

Bezoeken

'Ancestors & Rituals'
 (Eeuwenoude voorouderrituelen)
 BOZAR Paleis voor Schone Kunsten
 Brussel
 11-10 t/m 14-01
 'Power and other things'
 BOZAR Paleis voor Schone Kunsten
 Brussel
www.bozar.be
 18-10 t/m 21-01

'Archipel'
 La Boverie
 Luik
www.laboverie.com
 25-10 t/m 21-01

'On Paradise. Jompét
 Kuswidananto'
 MAC's
 Hornu
www.mac-s.be
 22-10 t/m 21-01

'Dieux de cuir, héros de bois'
 Musée International du Carnaval et
 du Masque
 Binche
www.museedumasque.be
 10-11 t/m 11-03

Volledige programma:
www.europalia.eu